

МОЙСЕЙ І ДАТАН В. МОРОЗ

Валентин Мороз Мойсей і Датан

В. МОРОЗ
МОЙСЕЙ
І ДАТАН

VALENTYN MOROZ

MOZES AND DATAN

AN ESSAY

(In Ukrainian)

Reprint of Samvydav (Samizdat) Essay from Soviet Ukraine

Published by V. Symonenko SMOLOSKYP Publishers,
Smoloskyp Inc.

ВАЛЕНТИН МОРОЗ

МОЙСЕЙ І ДАТАН

ЕСЕЙ

Передмова Марти Гарасовської

Передрук самвидавного есею з України
Українське Видавництво «Смолоскип» ім. В. Симоненка

Торонто

1978

Балтімор

**Українське Видавництво «Смолоскип»
ім. В. Симоненка**

Бібліотека Смолоскипа ч. 28

**Самвидавний есей Валентина Мороза «Мойсей і Датан» появляється
друком без відома і згоди автора.**

Мистецьке оформлення К. Бойкович

Copyright 1978 by Smoloskyp, Inc.

Library of Congress Catalog Number: 78-073057

ISBN: 0-914834-16-9

**Published by V. Symonenko Smoloskyp Publishers,
Smoloskyp, Inc.
(a non-profit organization)**

**P. O. Box 561
Ellicott City, Md. 21043
U. S. A.**

Printed and bound in the United States of America



Валентин Мороз

ПО БОЦІ МОЙСЕЯ

(Замість передмови)

Український читач на Заході оце має вперше нагоду повністю ознайомитись з есеєм Валентина Мороза «Мойсей і Датан». Досі на Заході друкувались тільки витяги з цього есею, а повністю поширювався він лише у самвидаві на Україні.

Написаний Морозом в період його короткотривалого перебування на волі між обома арештами, себто, між вереснем 1969 року і червнем 1970 року, есей «Мойсей і Датан» разом з есеями «Серед снігів» і «Хроніка опору» були приводом для другого арешту Мороза і використовувались на суді як докази, нібито, його анти-радянської агітації й пропаганди.

І не дивно. Адже есей «Мойсей і Датан» це явний виклик гнобителям, «русифікаторам-гібридизаторам», які пляново присипляють гідність народу, зводять його національну свідомість «до рівня обласної екзотики».

«Мойсей і Датан» це одночасно пробуджуючий заклик до заколисаних плодів процесу русифікації (на зразок білоруської письменниці Євдокії Лось) — людей з «перебитим хребтом», з «подвійною, гермафродистичною національною свідомістю», з «атрофованим інстинктом національного самозбереження». У тих людей вже затратився «інстинкт опору», про який згадає Мороз у «Хроніці опо-

ру», в них виробилось почуття «вторинності», другорядності, і вони «сказавши добре слово про Україну, негайно роблять три реверанси в бік Росії» («Серед снігів»). Таке почуття меншевартости, національної неповноцінності, — це «найбільша трагедія, яка тільки може випасти на долю людини».

Неправильно було б вважати, що есей «Мойсей і Датан» змальовує тільки сучасну дійсність білоруського народу і тому стосується виключно його. Навпаки, в ньому віддзеркалена дійсність усіх поневолених народів Радянського Союзу, зокрема, українського. Щобільше, почуття вторинності може виникнути не тільки в межах Радянського Союзу, де державний удав щосили намагається задушити національну своєрідність народів. Вторинність може непомітно зродитись і в тих, які викоренені з батьківської землі, знаходяться далеко за її межами в умовах добробуту й достатку. Тому таким актуальним є цей есей Валентина Мороза і для нас українців на Заході.

Мабуть, у жадному з попередньо відомих нам есеїв Мороза немає такої чіткої конкретизації поняття нації, як саме в есеї «Мойсей і Датан»: «Нація — найсвятіше. Нація — це синтез всього духовного, чим володіє людина». Отож, до святощів — до долі нації — байдужість недопустима. І коли йде боротьба між Мойсеєм і Датаном — остеронь лишатися ганебно. Єдиний гідний вихід — проїнятись іскрою одержимости, випростуватись на повний зріст і стати по боці Мойсея.

Марта Гарасовська

ВАЛЕНТИН МОРОЗ

МОЙСЕЙ І ДАТАН

Білоруській поетесі Євдокії Лось з приводу її статті «Безси́льная яро́сть ослепляет. Ответ радиовралям из Мюнхена» («Литературная газета» н. 36 за 1969 р.).

Часом одне — єдине слівце, що вихопилось ненароком, скаже більше, ніж ціла промова. Часом одне слово виголошує все те, що ціла промова замовчує. Хрущовські промови оживали, робились цікавими там, де з'являлась «кузькіна мати»... «Кузькіна мати» тому й запам'яталася, що виражала **справжнього** Хрущова, була єдиною **власною** фразою в багатогодинних нагромадженнях стертих загальників. Є такі живі іскорки і в Вашій статті. І саме завдяки їм стаття звертає на себе увагу.

Мабуть, ніщо не пишеться таким марудно-заколисуючим жаргоном, як праці з національного питання (з етнології, кажучи по-людськи, але оскільки етнологія все ще чекає на реабілітацію і досі вважається «буржуазною псевдонаукою», — як колись кібернетика, аксіологія — то будемо вживати «общепонятную», «єдинонеделиму» термінологію). Праці з національного питання пишуться за тим самим принципом, який Наполеон радив своїм законодавцям («Пишіть коротко і неясно»). Всі вони зшиті з «правильностей» — загальників, настільки сірих, що їх можна читати і не помічати навіть процесу читання. Якщо відіцідити воду, у друшляку лишаються: а) «дружба народів»; б) «інтернаціоналізм»; в) «благодетельний вплив великого російського народу»; г) кілька напівцензурних випадів проти «націоналізму». І все це — **взагалі**. Будь-якоїсь конкретизації, предметности бояться, як чорт хреста.

Що значить «дружба народів»? Фраза ця без дальшої конкретизації просто порожній дзбан, у який кожен може влити власне вино. Хто проти дружби? Ніхто не проти дружби. Ніхто не проти таких речей, як дружба, любов, правда. Нема людини, яка б свідомо робила зло. Защищати **дружбу взагалі** нема потреби — бо на неї ніхто й не нападає. Сказати «хай живе дружба між народами» — значить нічого не сказати. Добро — конкретне, любов — конкретна, істина — конкретна. Реальна розмова починається з моменту, коли вияснюють, який **зміст** вкладається в це слово.

Так от: є у Вашій статті кілька речень, я ких можна

скласти уявлення про Ваше розуміння таких матерій, як дружба народів, інтернаціоналізм, любов до великого російського народу і т. п. І коли в сотнях сотень праць з національного питання варто щось читати — то саме ці речення. Якщо вже витратити час — то на такі статті, як Ваша, де з кострубатої купи загальників часом визирне щось живе, конкретне.

Таке буває рідко. До друку допускаються лише ті, хто навчився уникати **конкретної** розмови про **конкретні** національні проблеми в СРСР. Але часом трапляється брак... Часом автор проговорюється (як Ви) — і тоді стає, нарешті, цікаво. Ваша стаття — особлива. Те, що у Вас на **язиці**, те у сотень авторів **на умі**. Ви говорите за багатьох. І це надає словам Вашим узагальнюючого, навіть, я б сказав, програмного значення.

(Можуть сказати: «вчепився за фразу». А я й не думаю цього заперечувати. Є фрази, за які треба чіплятись обома руками. Бо вони **відкривають** те, що ціла стаття **закриває**. Часом одне — єдине слівце важить більше, ніж ціла промова).

Отже, справа виглядає так. Білоруська поетеса Євдокія Лось любить Білорусь («Прекрасная сегодняшняя Беларусь!»; «я писала и буду писать, пока жива, песни о родной земле, восхищаться ее красотой»). І разом з тим сердиться на мюнхенських «радиовралей» — за що? — за те, що вони приписують їй... національний патріотизм!? Неймовірно? Може, навпаки: обурюється, що їй приписують **відсутність** національного патріотизму? (Бо що може бути ганебнішим для поета, ніж відсутність національного патріотизму?) Цитую: «Они же в моей патриотической лирике уловили лишь «элемент национального патриотизма». Да, я писала и буду писать, пока жива, песни о родной земле, восхищаться ее красотой и ее всенародной славой. **Но это не «национальный патриотизм», а национальная гордость советского патриота движет мною**». Як же так? Що за ребус? З одного боку — людина любить свою націю, а з другого — обурюється, що їй приписують національний

патріотизм, і навіть зневажливо бере ці слова в лапки, демонстративно підкреслюючи, що це, мовляв, не мої слова (не подумайте, боронь Боже, що це я вигадала таку химеру, як національний патріотизм).

А хіба ж може бути патріотизм не національний? Слово «патріотизм» навіки спароване зі словом «нація», як «ворон» з «чорний» або «море» з «синє» в народних піснях. А крім всього іншого, Євдокія Лось — поетеса. Хіба ж вірші, які вона пише, не національні, не білоруські? І взагалі: чи бувають вірші не національні? (Навіть писані мовою есперанто, вони носять на собі печать нації автора — при умові, що це справжня поезія.) І взагалі: чи можливий поет без почуття національного патріотизму? Справді, якийсь ребус. Як його розгадати?

Мабуть, це було б зовсім легко, якби я засвоїв Вашу чорно-білу філософію: «Кто не с нами, тот против нас». Тоді мені моментально все стало б «ясно». Білоруска не має почуття національного патріотизму? — **Отже**, Білорусії вона не любить, все це звичайне лицемірство, а вже для гонорару («за долари», як кажуть автори Вашого типу про декого...). Коли під рукою тільки дві фарби — тоді світ, пофарбований у чорно-білі смуги, як ворота концтабору, стає надзвичайно «простим» і «ясним». Тоді «все зрозуміло». Але жива дійсність (навіть найпримітивніша!) далеко складніша, ніж цей чорно-білий символ карательської мудрости. Ви самі пишете у заголовку: «Ярость ослепляет!» Ви це написали. Непогано було б, якби Ви над цим ще й задумались...

Добрі чи погані наші часи, але в одному вони безперечно кращі за попередні: люди вчаться слухати опонента. Слухати всіх, зберігаючи власну точку зору. Вчимося терпимости до інакомислячого — риси, без якої неможлива ніяка демократія, без якої суспільство неминуче сповзає до тоталітаризму. Ми не деремося на стіну від люті і не вивергаємо піни з рота, почувши слова «не — нашого» диктора. Ні, це ще не означає, що ми поділяємо його точку зору. Ми маємо свою. Але ми навчилися слухати. Слу-

хати, не впадаючи у мавп'ячу істерику, коли співбесідник говорить щось неприйнятне або незвичне для нашого вуха. Тільки так можна **зрозуміти**. Я ніколи цього не забуваю. І це дало мені змогу зрозуміти Вас. Я відчув, що оце Ваше «я нікогда не кривила душой» — правда. І, замість приліплювати Вам свої ярлики, шукав розв'язки у Вашому тексті. Судив автора за законами, які він сам установив.

Отже, про Ваш текст. «Но это не национальный патриотизм, а национальная гордость советского патриота движет мною». Знову ребус... Поперше. У кожній брошурі з національного питання написано, що радянський патріотизм не заперечує національного (білоруського у даному випадку) патріотизму, що це взаємодоповнюючі, а не взаємовиключні поняття. Далі. «Радянської національної гордості» в природі нема (так само, як печеного льоду), бо радянської **нації** не існує. Є багато радянських націй. Так що національна гордість може бути українська, білоруська, грузинська, російська. А радянська гордість — це гордість **інтернаціональна**, і національна гордість служить для неї фундаментом. Отже, без білоруського **національного** патріотизму, від якого Ви так енергійно відгороджуєтесь, неможлива для білоруса і радянська інтернаціональна гордість. Спроба замінити білоруський національний патріотизм радянською гордістю — просто курйозна. Це настільки елементарна істина, що Ви не можете її не знати. Не повірю, щоб Євдокія Лось, яка набила руку на писанні актуальних формально-білоруських віршів, могла зробити таку елементарну помилку. Мабуть це не помилка. Тобто помилка, але лише з **моєї** точки зору. Мабуть, вживаючи фразу «национальная гордость советского патриота», Ви маєте на увазі щось інше. Що ж?

Розв'язку треба шукати не в моїй, а в Вашій логіці, десь на шпальтах Вашої статті. Шукаємо, шукаємо — ось: «На одной из встреч в минском Доме дружбы и культурной связи с зарубежными странами как-то выступил турист и высказался приблизительно так: «Хорошо, что нам показали Белоруссию. А то у нас многие думают, что Со-

ветский Союз — одна Москва...». Тоді ж я написала стихотворение — відповідь заблуджуючомуся.

*Каждый знает с малых лет,
и этого уже не изменишь:
что Минск — Москва,
и Пинск — Москва,
и даже скромные Ушачи!..*

(«Подстрочник»)

Може, це випадкова фраза? Ні. Ось через кілька рядків розуміння Білорусії як «теж Москви» поглиблюється, видозмінюється, обростає синонімами:

*Луга у нас одні,
и снега у нас одні,
и одна у нас, почти что,
говорка (реч):
белорусская, русская...*

(«Подстрочник»)

Говорили в отрядах:

«Трава-мурава!»

Говорили: «Вторая Москва!»

О, тепер трохи розвидняється. При такому трактуванні Білорусії («почти что» Москва, «вторая Москва») стає можливою любов до неї **при відсутності** національного патріотизму. Бо при такому підході Білорусія перестає бути нацією.

Білорусові з повноцінним національним почуттям ніколи не прийде в голову назвати Білорусію другою Москвою, другою Варшавою чи другим Берліном. Бог для того й створив Землю круглою, щоб кожний міг вважати свою країну центром планети, щоб кожний стояв на найвищій вершині, відчув себе велетнем, богорівним. Тільки так виростають повноцінні люди і нації. Хто дивиться на сусіда знизу вгору, у того обов'язково виробляється філо-

софія вторинности («вторая Москва»), другосортности, додатковости («почти что» Москва).

Білорус з повноцінною національною свідомістю ніколи не скаже до росіянина «луга у нас одні, і сніга у нас одні» (про «говорку» говорити не годиться. Що ж то за нація без своєї мови?) Сніг у Білорусії такий самий, як у Росії, але все одно не такий. Для справжнього білоруса такого снігу, як у Білорусії, нема ніде у світі. Для справжнього білоруса все в Білорусії — єдине, неповторне, незамінне.

*І там степи, і тут степи,
та тут не такії,
руді, руді, аж червоні,
а там — голубії...*

Цінності — це коли людина має щось незамінне, щось таке, чого втратити не можна. Втрата чого означає неправну катастрофу. Коли ж луги і сніги стають взаємозамінними — це означає, що цінності зникли.

Не тільки нація, але й узалі всяка предметність можлива завдяки **окремішності**. Предмет — це те, що чітко вирізняється з навколишнього середовища. Втративши окремішність, предмет перестає бути предметом. І коли білорус каже, що у нього спільні з росіянином «луга» і «сніга», це означає, що в нього розмите почуття білоруської окремішности — головного фактору, завдяки якому живе нація. При таких умовах у слові «Білорусія» не може втриматись національний, етнічний зміст. Це слово стає поняттям географічним, обласним. І Євдокія Лось починає (непомітно для себе!) любити Білорусію приблизно так, як Єсенін любить Рязанщину. Євдокія Лось любить Білорусію не як націю, а як місцевість, губернію. Дійсно, така любов можлива без **національного** патріотизму. Для такої любови досить **обласного** патріотизму.

О, тепер стало ясно, що означає у Вас «национальная гордость **советского** патриота». Виявляється, це просто

«национальная гордость **русского** патриота». Спільним зусиллям вдалося знайти ключ до розшифрування Вашого тайнопису. Виявляється, слово «радянський» у Вашій мові треба читати як «російський». Протиставляти «национальную гордость советского патриота» національному патріотизмові (білоруському) — абсурд. Але коли «советский» замінити на «русский» — тоді все стає на свої місця. Дійсно, білоруський національний патріотизм і російський національний патріотизм — речі несумісні в одній людині. Можна усвідомлювати себе або білорусом, або росіянином. І якщо у білоруса розвивається почуття білоруської окремішності, якщо у нього з'являється почуття що Білорусія — це щось **додаткове** відносно Росії («вторая Москва», «почти что» Москва, — тоді **білоруський** національний патріотизм у нього буде обов'язково витиснутий на «нижній поверх», «на кухню», стане патріотизмом обласним, а на звільнене місце втиснеться **російський** національний патріотизм.

Так формуються люди (і цілі народи!) з подвійною, гермафродистичною національною свідомістю. Людина знає, що вона білорус, і разом з тим має глибоко вкорінене відчуття, що Білорусія — це щось неповноцінне. Людина відчуває себе білорусом — і разом з тим про «серйозні», «справжні» речі, про «високі матерії» мислить російськими, а не білоруськими категоріями. Це травма на все життя: відчувати себе приналежним до чогось вторинного, другосортного. Це — люди з перебитим хребтом, що ніколи не стояли на вершині; люди, які завжди відчували себе низенькими, втиснутими в болото.

Ми, здається, випустили біса з пляшки, доторкнувшись злегка до Вашого розуміння «национальной гордости советского патриота». Бо коли виявилось, що це просто «национальная гордость **русского** патриота», то вся Ваша термінологія мусить бути зрев'язана. Що означають у Вас, наприклад, такі словосполучення, як «дружба народов-братьев нашей многонациональной страны», «дружба с великим русским народом»? Яка ж дружба між народами, коли такої реалії, як народ (білоруський), у Вас фактично

вже нема? По суті Ви усвідомляєте Білорусію як губернію, край. Ваша любов до Білорусії — приблизно того ж типу, що й любов сибіряка до Сибіру. Ви не пишете — Ви дописуєте білоруською мовою. Дописуєте останні вірші на спакованій валізі. Внутрішньо Ви вже давно готові побачити об'яву в газеті про те, що контора «Білорусія» ліквідується. Ніякого болю у Вас це не викличе, — внутрішньо Ви давно вже не вважаєте білорусів народом, а фразу «білоруський народ» вживаєте по інерції, за звичкою. Білоруська нація не є для Вас необхідністю — Вас влаштовує білоруська губернія. Білорусія непомітно злазить з Вас, як старий ніготь.

«Що за дикі нісенітниці? — скажете Ви. — Ніколи в мене такого і в думці не було». Охоче вірю. Дійсно, такі, як Ви, над цим не звикли задумуватись. Русифікаторам саме це й потрібне: щоб ви не задумувалися над національною проблемою. Російська імперія завжди дбайливо оберігала своїх підданих від національного прозріння. А від дореволюційної Російської імперії нам у спадщину дещо залишилося. «Як інтернаціоналісти ми повинні, поперше, особливо енергійно боротися проти залишків (іноді несвідомих) великоруського імперіялізму і шовінізму в російських комуністів». «...защищать российских инородцев от нашествия того истинно-русского человека, великоросса, шовиниста, в сущности, подлеца и насильника, каким является типичный русский бюрократ. Нет сомнения, что ничтожный процент советских и советизированных рабочих будет тонуть в этом море великорусской швали, как муха в молоке». Якби це написав я — мене б негайно засудили. Але це написав Ленін. Він давно помер. Судити нікого.

Двоє шахтарів з Донбасу написали до ЦК КПУ листа такого змісту: у нас, в Донбасі, нібито Україна — офіційно, формально. А фактично — все зрусифіковане. В результаті донбаські українці перебувають в неприродному, двоїстому стані. Шахтарі радять «двинуть украинскую нацию или в ту, или в другую сторону». Звідки знати молодим мускулястим наваловідбійникам, які звикли у своїх

штольних рубати прямо, що русифікатори найбільше бояться отого «двинуть». Бо коли «двинуть» (байдуже в який бік) — наробиш гуркоту. І тоді приспана національна свідомість пробудиться. Коли люди помітили національну проблему і зацікавились нею, тоді все пропало. Результат буває в таких випадках один: пробудження національної свідомости. Тоді кінець усякій русифікації.

Коли б гаркнули: «Сдать Беларуссию в каптерку и надеть русскую единосуделимую гимнастерку!» — тоді збунтуєтесь навіть Ви з Вашими рабськими поняттями. У душі білоруса — навіть спустошеного, зрусифікованого — могутніми багатовіковими нашаруваннями скристалізувалася **білоруськість**. Її не вирвуть ніякі торквемади, ніякі сталіни жадними динамітами. Тому русифікація (полонізація, германізація, мадяризація) — це не ламання кісток. Коли ламають кістки — болить. Краще проковтнути цілого, живцем, як удав кроля. Білоруськість Вам залишають, але поступово опускають її до рівня обласної екзотики. Білоруського патріотизму теж не заперечують, але при умові, що це буде обласний патріотизм, а не національний. І русифікатори-гібридизатори можуть віншувати себе з успіхом. У Вашій особі вони виховали бажаний гібрид. З одного боку — Ви ще не заявляєте, що Білорусія — це зовсім Росія. Білорусія у Вас — це «почти что» Росія, «вторая Росія». З другого — Ви вже обурюєтесь, коли Вам приписують білоруський національний патріотизм. У Вас залишилося трішечки білоруського — в кількості, що не перешкоджає русифікації. Вас вдало приспали. Тепер Ви присипляєте інших.

Так, русифікація — це присипляння. Шевченко ще в минулому сторіччі залишив нам, українцям, дорогоцінну остерогу:

*Та не однаково мені,
як Україну злії люди
присплять, лукаві, і в огні
її окрадену збудять...
ох, не однаково мені.*

Мабуть, Ви таки ніколи не задумувались над цими своїми «гріхами». Але об'єктивно це не має значення: усвідомлюєте Ви чи ні, що працюєте на посаді могильника власної нації. Цап на чікагських бойнях, заводячи гурти баранів у ті місця, де здають шкуру, теж не підозрює, що він — убійця. Він просто знає, що після роботи дадуть сіна. Він — **не задумується**. Може, ще й любить баранів, які за ним бредуть. Коли б ще барани вміли кричати «Хай живе дружба народів!» — ідилія була б повною. І дуже знайомою...

Ні, я не звинувачую Вас у лицемірстві. Відчуваю, що Ви говорите щиро — про дружбу з російським народом і любов до нього, скажімо. Але чи дійсно є любов'ю те, що Ви за любов приймаєте? Любов... Між ким? Між мисливцем і мисливським псом? Любов, дружба можливі між **рівними**. Я — можу любити Росію. Бо я не маю почуття нижчевартости перед росіянином. Мій символ віри — Шевченківський заповіт:

*Я так її, я так люблю
Мою Україну убогу,
Що прокляну святого Бога,
за неї душу погублю!*

Я привітаю, як рідного, того росіянина, який каже:
Россия, я твоя кровинка.

Коль ты умрешь — и я умру!

Ви — не можете любити Росію. Бо Ви дивитесь на Росію знизу вгору. Слуга тільки думає, що він любить господаря. Але це не любов. Це каламутна мішанина з низькопоклонства перед сильнішим, страху, потреби мати когось «над собою», несамостійности і намагання стати подібним до свого пана — якщо не зовсім, то хоча б «почти» подібним («почти что» Москва, «вторая Москва»).

Ви взялися захищати від мюнхенських «вралей» такі матерії, як інтернаціоналізм, дружба народів, «гордость советского патриота». Не дай мені, Боже, ніколи такого захисника! Коли це захист — то що ж тоді зветься компромітацією? Ви одягли своїх підзахисних у такі страхотливі

лахи, що їм ніхто не подасть руки. Кому сподобається **Ваша** «дружба с великим русским народом», яка передбачає відмову від білоруського національного патріотизму? Кому сподобається **Ваш** інтернаціоналізм, який передбачає втрату національного обличчя? Такий «захист» шкодить дружбі народів більше, ніж усі мюнхенські радіопередачі, разом узяті. Нічого собі «інтернаціоналізм», під яким підписуються і Микола I, і Катерина II.

Ви взялися розгромити націоналістів з Мюнхена. Але чим? Ви ж перед ними беззбройні! Я розмовляв з батьком українського емігранта, який живе в Австралії. Дружина його (емігрантка) — австралійка. Батько мав із сином телефонну розмову. І от з далекої-далекої Австралії не тільки син, але й онуки, і навіть невістка — австралійка (!) промовляли до батька українською мовою! Українець, закинутий на другий кінець світу, не тільки не забув рідної мови, але й передав її дружині — австралійці. Десь в Уругваї чи в Штатах є такі самі емігранти-білоруси. Що запропонуєте Ви цим людям, які роблять вибір між Вами і мюнхенським диктором? Відмову від національного патріотизму? Вони зберегли рідну мову за морями — Ви на своїй землі вживаєте її тільки для газети, як декорацію. Вони зберегли національний патріотизм на далекій чужині — Ви відреклись від нього на рідній землі. Емігрант, що про нього мова — простий робітник з початковою освітою. Ви — поетеса... Хто кого мав би навчити національного патріотизму? Невже незрозуміло Вам, яким пігмеєм виглядаєте Ви, поетеса, перед цими майже неписьменними трударями? Невже не бачите Ви, як жалюгідно виглядає Ваше віршоване блазнювання (хоч воно й про високі матерії) перед простою мовою тих, які й двох слів не вміють сказати про свій патріотизм, але носять його в серці до останньої хвилини? Чи маєте Ви право закидати щось «отщепенцам», «для которых не существуют священные слова — отечество, родная земля, народ», — коли самі Ви відреклись від цього всього? Чи Вам писати «и он осмеливается говорить о национальном достоинстве беларусского народа» —

коли Ви самі публічно відмовились від національної гідності? (Яка ж національна гордість без національного патріотизму?) Невже Ви не помітили, що все, сказане Вами про «отщепенцев», які «в годы минувшей войны служили оккупантам» — неville Ви не помітили, що все сказане про них, бумерангом повертається назад і б'є... по Вас? Цікаво, правда? Ви не палили сіл разом з цими карателями, не вбивали дітей. Навпаки: Ви були серед їхніх жертв («Там погибли двадцать моих близких и дальших родственников. Я сама еще девочкой не раз смотрела в глаза смерти»). І всеж, як бачимо, між Вами і ними навдивовижу багато спільного.

У мордовських політичних таборах їх досить багато — колишніх німецьких поліцаїв. Донощик серед них — масове явище. Є навіть і термін: «Хороший белорусский стукач». Чому ж серед білорусів «стукач» — масове явище, а серед естонців, наприклад, їх майже нема? Яка різниця між естонським і білоруським в'язнем у мордовських таборах? Різниця така: Естонці майже всі національно свідомі. З білорусів — майже ніхто. На всі табори були, здається, два білоруси, для яких Білорусія — не просто географічне поняття, а Вітчизна. Ось у чім річ: національна свідомість! Національна гідність! Людина, втративши це, починає гнити живцем. «Денаціоналізація веде до деморалізації» — сказав Грінченко, побачивши зблизька п'яний Донбас. «Позбавлені національної гідності та відповідальності за народну духовну спадщину, вони не мають на чому виробити почуття людської гідності» (Євген Сверстюк, «Собор у риштованні»).

Бачите, куди веде відмова від національного патріотизму, під якою (не чітко — Вид.) я знаю. Але за це Ви (не чітко — Вид.). Для Вас Білорусія — «вторая Москва», для них — «второй Берлин». І для Вас, і для них характерна відсутність **власного** хребта. Такі, як Ви, Ваші духовні батьки породили цих «отщепенцев». Такі, як Ви, навчили їх, що Білорусія — це «вторая Москва». І коли прийшли німці — їм дуже легко було засвоїти істину, що Білорусія

— це «второй» Берлін. Відсутність власних, білоруських цінностей зробила цих людей запроданцями.

«На его руках кровь загубленных белоруссов», — пишете Ви про якогось там «радиовраля с Мюнхена». Не Вам про це писати. Бо кров і на Ваших руках. Такі, як Ви, дали в руки карателям найстрашнішу зброю — національну безхребетність. Такі, як Ви, методично, покоління за поколінням, сторіччя за сторіччям вбивали в душі білоруса національну гідність і виховали, нарешті, духовних недоносків, здатних на все. Карателі вбивали кустарно, поодинці. Ви вбиваєте цілу націю. Нема бруднішої роботи, ніж Ваша, бо

немає більших на землі підлот,

ніж вбить народ — маленький чи великий.

Шевченко мав мужність визнати, що Україна «бур'яном укрилась, цвітлю зацвіла», що з гнилого, збайдужнілого серця сучасних йому українців треба вицідити гнилу, рабську кров і замінити її живою, козацькою. У Франка не здригнулась рука, коли він писав про свій народ: «Презирством наче струпом вкритий». Бо це була правда! Янка Купала сказав, що сучасні йому білоруси ще тільки повинні навчитись «зватися людьми». Він розумів, що без повноцінної національної свідомости не може бути повноцінної людини, що **ненаціональної** духовости нема. Що люди, які не стали на повний зріст національно, ще не мають права зватися людьми.

Євдокія Лось вирішила «дописати» Янку Купалу, доповнити його у світлі найновіших досягнень. Євдокія Лось «відгукнулася» на Янку Купалу віршем «Людьми зовемся». У нас, на Україні, нема вже жадного Шевченкового вірша, не обсмоктаного для «актуальних» потреб. У Вас, бачу, те саме. Бачу, що і Ви ретельно перемацуєте кожную струну Купалової лірики — може, вдасться яку-небудь приклепати до своєї актуальної ширпотребі.

Погано, коли класика потрапляє до рук погромщиків. Але найгірше, коли нею починають гратися блазні. Блазен з усього вміє зробити блазенський (не чітко — Вид.) —

навіть з національного прапора. Ви нам плян? А ми вам «встречный» плян! Ви на 100%! — А ми на 200! Янка Купала прогресивний? — А ми в 2.5 рази прогресивніші («Наш прогресивний пароль — найпрогресивніший у світі»).

Янка Купала ще тільки мріяв про оте «зватися людьми». — А ми вже назвалися! Достроково! Виробилась навіть норма — все дореволюційне мусить бути перевиконане як мінімум у 2 рази («Если до революции в Тульской губернии был 1 (один) писатель — Лев Толстой, то в настоящее время Тульское отделение насчитывает 7 членов Союза советских писателей»). Ну як можна було в цій галоп-стахановській атмосфері залишити Янку Купалу на відсталому дореволюційному рівні, не начепити на його переповнену національним болем поезію циркової шапочки, обписаної вздовж і впоперек оптимістично-актуальними лозунгами? «Прекрасная сегодняшняя Беларусь!» Прекрасна — і квит! Ніяких дискусій! («Кто там шагает правой?левой!левой!левой!») «Наш народ за минувшее полвека получил все, о чем столетиями мечтал».

Не буду відповідати Вам своїми словами. Знаю, що аргументи людини, яка виявляє стільки «нездорового інтереса» до національної проблеми, для Вас непереконливі. Хай скаже за мене про сучасне становище Білорусії людина Вашого, сталінського покрою, людина «правверенная», настільки «правверенная», що, як кажуть росіяни, «пробу ставить негде». До речі, це Ваш знайомий, білоруський письменник з Мінську. Він приїздив за путівкою, оплаченою КДБ, у мордовський табір но. 1 читати лекцію. Гадаю, така довіра з боку КДБ дає стопроцентову гарантію, що це людина «правильна». Після лекції один в'язень встав і подякував: «Я люблю білоруську мову. І я вдячний білоруському письменникові за те, що він дав мені можливість почути її. Бо в Мінську я ходив цілий день і не чув білоруської мови». Неважко здогадатися, що слухач хотів розстріляти лектора іронією. І що ж? Вийшло навпаки: лектор розстріляв слухача. Білоруський письменник на повному серйозі відповів: «Нет, почему же? Бывает, быва

ет. Вот мы в воскресенье ехали на рыбалку. За городом к нам подсел мальчик. И вы знаете, он розговаривал на чистом беларусском языке».

Яка там русифікація? Говорять про якусь там русифікацію, а тут під Мінськом на хуторі знайшли хлопчика, що розмовляє білоруською мовою!

Вже сам факт, що білоруську мову в Мінську знайти трудніше, ніж тасмничого змія в шотланському озері Лох-Нес, — уже цей факт дає вичерпне поняття про те, яка «прекрасная сегодняшняя Беларусь». Але ставлення білоруського письменника (письменника! — не начальника похатної команди, а письменника!) до цього факту ще красномовніше, ніж сам факт. Отже, білоруський народ «получил все, о чом столетиями мечтал»? Невже стан національного паралічу, в якому перебуває білоруський народ — це все, про що він «столетиями мечтал»? І Ви це серйозно? Аж не віриться. Увесь час закрадається думка, що Ви просто іронізуєте. Як Гашек. У його романі про Швейка є така сама ситуація. Маршал обходить поле бою. Назустріч йому підводиться ранений воїн, віддає честь і падає мертвим. Маршал обертається до солдатів і вигукує, вказуючи на померлого: «Бажаю вам усім такого чудового кінця!» Швейк називає це «ідіотизмом у квадраті». У Вас це зветься: «Прекарасная сегодняшняя Беларусь! Ей, ее людям — наши лучшие песни!»

Прекрасна... З чисті точки зору? З точки зору білоруського поета? Чи з точки зору білоруського шлунку? З точки зору шлунку — дійсно все пречудово. Картоплі у Білорусії багато. А чи повинен білоруський поет міряти білоруську дійсність шлунковим критерієм? У нас різні критерії. Для Вас головне — стільки то кілограмів на душу населення. Коли вже на те пішло, то для здійснення Вашого ідеалу Білорусія не потрібна. Буде Білорусія чи ні — але під Мінском і Бобруйськом картопля ростиме. І через 100 років її стане, безперечно, більше ніж тепер. І взагалі: все те, що Ви ставите на перший плян — можливе й без Білорусії. Асимілятори всіх часів і народів завжди намагалися

нав'язати народам-жертвам свинячо-матеріалістичну філософію. І навіть ішли на великі матеріальні поступки. Коли йшлося про асиміляцію, матеріального не шкодували. Дивіться, як римлянин Тацит розкладав покорених галлів свинячим матеріалізмом: «Ви поділяєте з нами участь в імперії. Це нерідко — ви, котрі командуєте нашими легіонами, ви, котрі урядуєте нашими провінціями, між вами і нами нема жадної відстані, жадної перегородки». Римські завоювальники не шкодували ні грошей, ні посад — аби тільки підвести галла до думки: «А для чого мені Галлія?» Я не знаю, для чого існує на світі Білорусія. Але я твердо знаю: білорус, який каже: «А зачем мне Беларуссия?» — це вже духовно мертва людина. «Для чого Білорусія?» — на такі питання відповіді нема. Коли йдеться про святощі — тоді логіка ні при чому. Для чого рідна мати? На світі мільярд матерів. Що зміниться, коли буде на одну менше? Повноцінній людині ніколи не прийде до голови така філософія. Повноцінна людина вб'є на місці кожного, хто посягне на її матір. Так само повноцінному білорусові ніколи не прийде до голови питання «А зачем Белоруссия?» Нація найсвятіше. Нація — це синтез всього духовного, чим володіє людина. Християнин Шевченко ставив націю вище Бога. Справжній, живий Бог — це і є нація:

*Я так її, я так люблю
свою Україну убогу,
що прокляну святого Бога,
за неї душу погублю.*

Токтогул казав, що він усім готовий пожертвувати — «тільки б вічно мій жив народ, Киргизстан мій коханий ців». Дуже з багатьма втратами можна примиритись, дуже багато чим можна пожертвувати — лиш втрата нації незамінна. «Можна все на світі вибирати, сину, вибрати не можна тільки Батьківщину».

«Россия, я твоя кровинка. Коль ты умрешь — и я умру». Умре. Духовно. Буде після того ходити, їсти біфштекси, купувати телевізори, але все одно буде трупом. «Прекрасная сегодняшняя Беларусь!» По ній бродять мільйони

трупів. Отрута, якою їх умертвили, називається: «А зачем Белоруссия?»

Я знаю, що Ви не лицемірите. Ви говорите щиро. Тільки речі у Вас не називаються власними іменами. Національну безхребетність Ви чомусь називаєте інтернаціоналізмом, рабське низькопоклонство перед росіянином — «дружбой с великим русским народом». Ну й, звичайно, на першому місці — цитата з Леніна, «социалистическое отечество», соціалізм. Це спосіб не новий: сховатись під офіційним прапором. Технологія така: береться шовіністична теза, прямо протилежна марксизмові, а зверху пришивається марксистська цитата. Не дивно, що в країні, де Марксова ідеологія є панівною, русифікатор оголошує себе марксистом. Хто у Ватикані не посилається на папу римського? Коли віра в Бога була державним обов'язком, кожний намагався оглушити свого опонента по голові Біблією. Духовну цінність — Біблію — перетворювали в довбню, опудало для розполохування опонентів. Тепер Ви те саме робите з Леніном. Дуже сумнівна для нього честь...

Ви освячуєте ленінським іменем заклик до національної безхребетности, відречення від національного патріотизму. Ви тягнете Леніна в bagno національного нігілізму, в якому самі опинились.

Невже Ви гадаєте, що Ленін, який захищав «національну гордість великоросів», подасть руку Євдокії Лось, яка відрікається від національної гордості білоруса? Ленін заповідав Вам захищати Білорусію «от нашествия того истинно-русского человека, великоросса, шовиниста, в сущности, подлеца и насильника, каким является типичный русский бюрократ». Ленін заповідав Вам захищати свою націю від «шовинистической великорусской швали». Не знайти народу, для якого цей ленінський заповіт звучав би так доречно і актуально, як для Білорусії — найзрусифікованішої нації Радянського Союзу! Хто-хто, а білоруси мали б написати ці ленінські слова на кожній стіні. Але Ви їх навіть не знаєте. Ви знаєте Леніна, проживаного Сталіном. Ви студіювали Леніна крізь сталінські окуляри. Лені-

на Ви цитуєте по інерції, за звичкою — як колись на кожному кроці (до речі чи не до речі) цитували Біблію.

Знову ж таки: я не звинувачую Вас у лицемірстві чи в **свідомій** образі Леніна. Лицемірили інші. Лицемірила «шовинистическая великорусская шваль», яка, побачивши безнадійну поразку денікінців і колчаків, моментально перефарбувалася в червоний колір і сказала словами Шульгіна: «Інтернаціонал смоется (минет) — империя останеться». Ось як поводи́ла себе «шовинистическая великорусская шваль» після революції в Туркестані: «Кто же там сумел проникнуть в партию? Туда вошел старый русский чиновник. Раньше он надеялся на империалистов, но когда эта надежда рухнула, когда он увидел, что из Москвы и Петербурга непосредственной помощи от буржуазии и помещиков ждать нельзя, тогда он понял, что в туркестанской обстановке национальной вражды нужно создать **какую угодно власть, но обязательно власть русскую...** На деле в наших рядах оказался коммунист-батюшка, русский полицейский и семироченский кулак... Русское великодержавное кулачье, которое волею судеб оказывалось «носителем» пролетарской диктатуры на окраинах, отбросило туземные массы в лагерь контрреволюции... Это — автоматическое продолжение старых колониальных отношений под советской вывеской и формой... У всякого русского на окраинах была привилегия быть пролетарием» (виступ Сафарова на 10-му з'їзді, стенографічний звіт, стор. 190-194).

Оці — лицемірили, цитуючи Леніна. А Ви повірили в їхню маску. Вони зуміли вбити Вам у голову, що їхні дії — це інтернаціоналізм. Але русифікація — це не інтернаціоналізм!

Знаю: Ви щиро вірите, що Ленін за Вас. І гадаєте, що робите Ленінові честь, цитуючи його. Одна офіційна особа на Україні теж так думала. Було ось як: на одній нараді виступив один з «неправильних», говорив про Сталіна, сталінщину і додав у зв'язку з цим: «Вожді приходять і відходять, а кашу, яку вони заварили, доводиться розхльобу-

вати нам». Офіційна особа висунула таку антитезу: «А що стосується вождів, то наш улюблений вождь і вчитель — Володимир Ілліч Ленін. І ми завжди готові розхльобувати кашу, яку він заварив». Ця особа (як і Ви) широко вважала, що вона захистила Леніна...

Ні, ленінська цитата виглядає у Вас білою вороною. Ленін причеплений до Вашого тексту білими нитками. Але є цитати з інших авторів, написані ніби спеціально для Вас. Слухайте: «Мы любим Украину, любим как часть нашего отечества, как живую и дорогую часть нашего народа, как часть нас самих, и потому-то нам так ненавистна всякая попытка внести чувство моего и твоего в отношении Украины к России... Мы весьма далеки от того, чтобы осуждать тех украинцев, которые пристрасны к своей родине. Местный патриотизм есть весьма почтенное чувство, но оно не должно исключать патриотизма более широкого; интересы родины не следует противопоставлять интересам отечества». Це слова єдинекономіця Каткова (М. И. Катков. *Собрание передовых статей «Московских ведомостей»*. Выпуск третий. М., 1887, стор. 117-118).

Ось кого Вам цитувати. Ось хто Вам духовний батько! Ви кінчали не по класу Леніна — Ви кінчали по класу Каткова! Не тільки дух — навіть термінологія у вас спільна! «Родина» — це і в нього, і у Вас — просто місцевість, рідний край. «Отечество» — це Росія. Катков не проти українського патріотизму (але при умові, що це буде «местный», а не **національний** патріотизм) — Євдокія Лось, як добра учениця, повторює те саме про білоруський патріотизм. Катков дуже не хоче «чувства моего и твоего в отношении Украины к России» (щоб усе було спільне). Євдокія Лось, як добра учениця, декламує напам'ять свого учителя:

*Луга у нас одни,
и снега у нас одни...*

Катков, як бачите, теж любить Україну. Страшна це любов... Це обійми спрута. Краще вже родезійський расизм... Чорним родезійцям не загрожує асиміляція — білі з

ними асимілюватись не хочуть. Не люблять їх. Як я хочу, щоб Катков і його нащадки ненавиділи нас, українців і білорусів, так само, як білий родезієць ненавидить чорного! Але каткови мають проти нас зброю далеко старшнішу, ніж ненависть. Вони мають «любов»... Коли глянути на Каткова «через Буніна», то вовчі зуби виступають з любови зовсім виразно (у Каткова вони приховані*). «Прекраснее Малороссии нет страны в мире. И главное то, что у нее тепер нет истории, — ее историческая жизнь давно и навсегда кончена. Есть только прошлое, песни, легенды о нем — какая-то вневременность. Это меня восхищает больше всего».

Такий чудовий шматочок — Україна... Дуже не хотілось Буніну, щоб він утік із зубів. А як дуже хочеться, то часто бажане приймають за дійсність. І Бунін переконав себе, що «ее историческая жизнь давно и навсегда кончена». Це його «восхищает больше всего». Вовка «восхищает больше всего» той баран, що в зубах. Вовка зрозуміти нетрудно. Але коли баран починає проповідувати вовчу філософію — то це мусить бути дуже збаранізований баран. Бо навіть для барана неважко втямити, що «братерське єднання» з вовком може відбутись тільки у вовчому шлунку. Баранізації часом піддавалися люди навіть непересічного таланту. Довженко писав Солнцевій: віддав сценарій (російською мовою) у видавництво, але воно вимагає перекласти сценарій на українську мову. «А мне некогда». Мало б бути навпаки: українському письменникові кажуть перекладати сценарій на російську мову, а він опирається: Я — український письменник, ви — українське видавництво, отже — друкуйте українською мовою. Мало б...

Людина — дуже складна реальність. Можна бути великим художником — як Довженко — разом з тим піддається тотальній баранізації в національному питанні. Виявляється, навіть Довженкові можна вбити в голову, що пи-

*) Характеризуючи Буніна як шовініста, автор, звичайно, не має наміру кинути цим бодай найменшу тінь на Буніна — письменника.

тання про те, якою мовою вийде його сценарій — українською чи російською, — це проблема технічна. Проблема вільного часу. І якби хтось сказав Довженкові, що це проблема далеко не технічна, чи не назвав би він такого — хто знає? — «національно обмеженим»? А, може, й згадав би про «нездоровий інтерес»?

Може, Довженко не любив Україну? Довженко палав любов'ю до України — це видно з кожного його рядка, з кожного кадру. Він палав ненавистю до полонізаторів, германізаторів, мадяризаторів, румунізаторів. І тільки одного «атора» — русифікатора — не помічав. Він бачив найменшу загрозу Україні за морями, за океанами, а тієї, що пожирала живе тіло українського народу — тієї не помічав. У даному випадку русифікаторам вдалась операція для видалення інстинкту **національного самозбереження**. Людина з нормальним інстинктом самозбереження діє навпаки: різко реагує на реальну, близьку загрозу (в даному випадку — русифікація), а на далеку звертає меншу увагу.

Довженко, як і Ви — продукт кількасотрічного присипляння. Присипляння, якого так боявся Шевченко. Перед Довженком на Україні було кілька поколінь, які співчували грекам і болгарам, гнобленим турками, співали про бурів, гноблених англійцями («Трансваль, Трансваль...») — словом, цікавились усіма проблемами на світі, крім української. Їхні нащадки цікавляться рухом американських негрів, національними проблемами острова Ангілья (6 тис. населення)... Не цікавляться тільки національними проблемами України. («Не цікавляться» — не те слово. Вони щиро переконані, що національних питань на Україні нема).

Маючи до послуг таких людей — людей з атрофованим інстинктом національного самозбереження, — можна розігрувати які завгодно спектаклі. Можна створити враження, що «народні маси», мовляв, за «єднання націй», самі вимагають російської школи, що національні інтереси (українські, білоруські) відстоює влада, «бюрократія». Батьки **самі** не хочуть віддавати дітей до української школи, Довженко **сам** не хоче перекладати сценарій на рідну мову.

Це посилено демонструють: бачите, люди **самі** хочуть російської мови. Демонструють результат. Зате дбайливо ховають техніку досягнення цього результату, так би мовити, «технологічний процес» русифікації. З усієї сили доводять, що цей процес — «стихийний», «природний», «неминучий».

Даруйте, панове, але я вам не вірю. «Стихийно» люди ренегатами не стають. У «стихийної» людини завжди є здорове національне почуття. Щоб українець (чи білорус) став ренегатом, щоб він сам, добровільно віддав дітей до російської школи, потрібне ось що:

а) кілька сторіч підряд забороняти українську мову (починаючи від Петра І, який наказав так друкувати книги на Україні «дабы особового наречия не было»);

б) відучити людей **національно** мислити, систематично випалювати все, що могло б збудити інтерес до національної проблеми — в результаті людина стає **національно сліпою**, перестає не тільки цікавитись національними проблемами, але й помічати їх;

в) методично видаляти з народу національно свідому еліту (починаючи з Кальнишевського, Полуботка і кінчаючи Косинкою, Хвильовим);

г) провести українця (чи білоруса) через 33-ій і 37-ий роки. В результаті виробляється рефлекс: коли вимовляють слова «нація», «національний», — в уяві моментально постає Колима.

Продукт «цієї технології» чудово показаний в талановитій повісті Василя Бикова «Атака з ходу». Два білоруси: замполіт Гриневич і молодий солдат, від імені якого ведеться розповідь. Вони не тільки обидва білоруси — вони навіть з однієї місцевості, але молодий солдат дізнається про це аж перед смертю Гриневича, і то випадково. Чо-

му ж? Чому Гриневич, знаючи, що поряд є краєнин — білорус, ні разу не заговорив, не признався до своєї нації? Ось що відповідає на це сам Гриневич: **«Не треба виділятися»**. Гриневич боїться всього. Боїться не тільки виділятися — по правді кажучи, він боїться бути білорусом. Нормальний, стандартний «гражданин» — це, в його уявленні, росіянин. Все інше неросійське — це щось таке, що не доросло до росіянина. І чим скоріше доросте — тим краще. Рівень зрусифікованості служить критерієм «сознательності». Все неросійське, звичайно, має право жити, але це скоріше право на доживання а не на життя. Все неросійське Гриневич розглядає як «пережиток». Сам факт існування «пережитку» особливо не дратує, але захищати «пережиток», говорити про будь-яку перспективу для нього — це вже безсумнівний «націоналізм».

(Ні, ні, такої «філософії» не прочитаєш у жадному підручнику. Але це якраз «входить у програму»: створити таку суму фактів, щоб Гриневич **сам** виробив цю «філософію» і жив нею; щоб білоруський письменник **сам** шукав у своїх творах «націоналізм» — тоді й цензура стане зайвою).

«Нацмен», «нерусский», «местный» — все це епітети без сумніву негативні, епітети для позначення нестандартності, недорослості, «неправильності». Одне слово — вторинності. А бути неповноцінним ніхто не хоче. І Гриневич зробить усе можливе, щоб «не виділятися», розмовлятиме тільки російською мовою, пошле дітей до російської школи — навіть спілкування з білорусами у війську вважатиме «націоналізмом». Гриневич став таким «сознательним», що людина його нації може пробути з ним рік і ні по чому не здогадатись, що він білорус!

Так «виховали» Гриневича. Так «виховали» Вас. Так «виховали» білоруса в цілому. Білорусія — найзруйнованіша, найзрусифікованіша нація Радянського Союзу — стала зловісним, похмурим символом, грізною осторогою. Глянувши на Білорусію, кожен може побачити, що станеться з його нацією, коли вона дасть приспати себе, заколисати

словоблудієм про «дружбу». Білоруський модель «дружби» — це вже явище міжнародного значення. Це — апогей ганьби. Білорусія стоїть ганебним стовпом у центрі Європи.

У сучасній білоруській дійсності ганьба доведена до такого рівня, що стало можливим **відверте** відречення від національного патріотизму. Правду кажучи, багато хто мусів би (як і Ви) щиро признатись, що у нього нема національного патріотизму.

Скажімо, українець Білодід (той, що має патент на винайдення «другої рідної мови»). Те ж саме мусіли б зробити сотні авторів, які, про що б не говорили, обов'язково зводять мову на «слияние наций». Чи може людина, яка так легко підписує вирок своїй нації, любити її, тобто мати національний патріотизм? І взагалі: хіба можуть бути святощі предметом холодного академічного розмислу? Хіба можна дискутувати на тему: варто чи не варто жити на світі рідній матері?

Так, багато хто мусів би відректись від національного патріотизму. Але тільки у Вас — у Білорусії — стан настільки ганебний, що відрікатись від національного патріотизму можна **публічно**. Те, що в багатьох у підтексті — те у Вас написане чорним по білому в тексті. Ви, без зайвого сорому перекресливши національний патріотизм, репрезентуєте велику групу сором'язливих людей, які відкрито це зробити все таки вагаються. І тому стаття Ваша (сама по собі досить сіра) набуває значення символічного, узагальнюючого — як і сучасна білоруська дійсність. Власне стаття Ваша і є **дзеркалом** сучасної Білорусії. Євдокія Лось, що любить Білорусію й одночасно відмовляється від національного патріотизму: Євдокія Лось із її двоповерховою, деформованою (як нога в китайської жінки) національною свідомістю — не унікум і не патологічний випадок. Євдокія Лось — явище типове. Історія виставила Білорусію «на поківаніє главам».

*Покинув нас на сміх людям,
в наругу сусідам,*

покинув нас як в притчу
нерозумним людям.
І кивають, сміючися,
на нас головами:
і всякий день перед нами
стид наш перед нами.

(Шевченко)

Максим Гаяк з гіркотою пише у своєму щоденнику, що для білорусів характерна байдужість до свого, рідного. І що риса ця, на горе, стала національною. Але я не вірю. Не вірю, щоб ганьба могла бути чимсь **органічно** білоруським (чи органічно польським, італійським). Національна риса — це те, що скристалізувалося алмазом в ядрі народної душі. Ганьба, байдужість — це шкаралупа з бруду, нанесена на білоруську душу тяжкими історичними умовами. Ганьба не може бути вічною!

Часом національне прозріння саме тоді й починається, коли ганьба доведена до абсурду, до нестерпності, до такої концентрації, що вже починається **самозагоряння**.

*По моавських долинах марних
ось Ізраїль кочує;
за ті голі верхи перейти
він охоти не чує.
Під подертими шатрами спить
кочовисько ледаче...*

.....
*І покинули ждять, і бажать,
і десь рвуться в простори,
слать гонців і самим визирать
поза ржавії гори.*

Народ, що довго був рабом у Єгипті, міцно занурений у багно свинячого матеріалізму:

*М'ясо стад їх, і масло, і сир —
се найвища ласка.*

Слова єдиного живого серед них — Мойсея — про Месію, Мету, про Дух зустрічається сміхом. Місце його зайняли Авірон і Датан. Ось їх кредо:

*Най Єгова собі там гримить
на скалистім Сінаю,
нам Ваал дасть багатства і власть
у великому краю.*

Символ їх віри — «а что мне с этого будет?» Все, що не підходить під цю куцу мірку, не вимірюється кілограмами і тоннами, вважається дитячою байкою, смішним і непотрібним ідеалізмом.

Датан мірить Мойсея по собі. Датан просто нездатний зрозуміти, яка сила веде Мойсея, і вважає його... єгипетським агентом («лютим врагом народа», «платним агентом імперіалізма» — сказати б по-сучасному):

*Признавайсь: не на тес ти вчивсь
у єгипетській школі,
щоб, доріси, кайдани кувать
нашій честі і волі?*

*Признавайсь: не на те ти ходив
на єгипетську раду,
щоб з мудрцями й жрецями кувать
на Ізраїля зраду?*)*

*) Як це знайомо!.. Полторацький змавпував цю куцу пігмейську філософію майже дослівно: «Пісенька Остапа Вишні одспівана. Літературна творчість цього фашиста і контрреволюціонера, як остаточно стає ясно, була не більше, ніж машкарою, мистецьким прикриттям». «Куркульський ідеолог, що змушений писати в умовах диктатури пролетаріату, зрозуміло, надзвичайно цинічно ставився до своєї літературної роботи. Побільше нашкодити, по змозі без того, щоб на тому шкідництві його було викрито». «Діючи заодно з троцькістсько-бухарінськими виродками, капітулянтами і зрадниками, хвилюві, шумські, скрипники та їх спільники всякими способами намагалися шкодити побудові соціалізму в нашій країні... Вони затоплювали шахти! Зривали виконання виробничих плянів на заводах, проводили будівництво так, щоб зробити якнайбільше зайвих витрат, і т. п.» Так писав Полторацький у 1934 і в 1953 роках. У 1965 році він написав трохи інакше. «Довелося ще раз пожалкувати, що замерло вже перо дуже шанованого мною Павла Михайловича Губенка — Остапа Вишні». Ну, що тут скажеш? Скажімо словами самого Полторацького: «Тут Вишня показує свою психологію проститутки від літератури». Що ж, Полторацький судить Вишню по собі...

Те, що Полторацький писав у 1934 році про Вишню, він написав чи напише тепер про Дзюбу, Чорновола, Світличного. Можливо, він і не ли-

Авірон і Датан виганяють Мойсея в пустелю. Але вони з їх куцо-матеріялістичною логікою нездатні зрозуміти, що Мойсей живе у кожній душі. Мойсей — це Дух. Вони — в їх матеріялістичній сліпоті — не бачили, яку грізну кару накликають на себе, руйнуючи Дух народу. Дух мстить за себе. Навіть тоді, коли задурманена, приспана свинячим матеріялізмом юрба глумилася з Мойсея — навіть тоді вже у кожній душі щось гнівно бунтувалося, вже озивались далекі громи.

*Так сказав він, і регіт піднявся,
а з тим реготом в парі
по народі йшов клекіт глухий,
мов у градовій хмарі.*

Глумилося, реготалося, блазнювало те поверховне, плебейське, мавп'яче, що було не в душі, а лежало брудним шаром на душі. Душа — бунтувалася.

Спрага за чистою, живою водою з джерел стає найвідчутнішою серед найгнилішого болота.

Тільки втративши Мойсея — того, хто носив у собі Божий заповіт, — люди відчули, як вислизає ґрунт з-під ніг, а життя втрачає сенс. Люди відчули «голод духа».

*Ні, нема! І було те «нема»,
мов жах смерти холодний.
Чули всі: щезло те, без чого
жить ніхто з них не годний.*

*Те незрима, несхопне, що все
поміж ними горіло,*

цемірять. Можливо, він широко переконаний, що ці люди пишуть «за долари» (як Датан був переконаний, що Мойсей — «платний агент єгипетського імперіялізму»). Сам Полторацький іншого стимулу не знає...

Здається мені, що й про Дзюбу, Чорновола, Світличного Полторацький «змінить думку». Пройде час, сучасне українське відродження міцно стане на ноги, і всі змушені будуть віддати належне тим, хто перший приймав на себе удари. Тоді й Полторацький напише про Дзюбу інакше. Але чи хтось його надрукує? Не беруся пророкувати, але одно знаю твердо: дмитерки і полторацькі не хазяйнуватимуть в українській літературі вічно.

*що давало їм змисл життєвий,
просвітляло і гріло.*

І Датани, які ще вчора так смачно і аргументовно говорили про кілограми жуйки на душу населення, свинячий матеріалізм який ще вчора виглядав таким фундаментальним і переконливим, раптом дрібніють на очах і займають належне місце. Логіки їх ніхто не заперечує — проте людям стає ясно, що ця грубо-матеріальна логіка надто куца, щоб нею можна було мірити Духовне. І чим більший пласт бруду нашарувався на душі нації — тим з більшою силою вибухає вулкан національного прозріння. Чим більший бруд — тим більший потрібен вогонь, щоб його випекти.

*Ще момент — і прокинуться всі
з остовпіння тупого,
і не знатиме жаден, що вмить
приступило до нього.*

*Ще момент — і Єгошуї крик
гірл сто тисяч повторить:
із номадів лінивих ся мить
люд героїв сотворить.*

*Задуднять — і пустині пісок
на болото замісять,
Авірона камінням поб'ють,
а Датана повісять.*)
Через гори полинуть, як птах,
Йордан в бризки розкроплять,
Єрихонській мури, мов лід,
звуком трубним розтоплять.*

Так приходять духовне відродження нації. Воно починається, коли люди після довгого сну розплющують очі і по-

*) Люди, що набралися мудрости з геніяльних сталінських праць, знають тільки один спосіб повішення: на мотузку; тільки одну кару: до фізичної смерти. Але є кара страшніша. Вона приходять після фізичної смерти. Це — довічне прокляття народу, вирок історії.

мічають, що вони живуть у ганьбі. Усвідомлення ганьби породжує сором, сльози. А сльози — це вже багатообіцяюче, бо плачуть тільки над дорогим. Сльози — це тоді, коли вже є святощі. А з святощів рано чи пізно виростає мета.

*...може, зорю переліг той,
а на перелозі...
я посію мої сльози,
мої щирі сльози.
Може, зійдуть і виростуть
ножі обоюдні,
розпалахають погане
гниле серце, трудне,
і вицідять сукровату,
і наллють живої
козацької тії крови,
чистої, святої!!!*

Шевченко геніяльно осягнув, що з його сліз виростуть ножі. Бунін прийняв Шевченкові слози за некролог українській нації. Дуже показово! Поневолена нація завжди бачить глибше, ніж пануюча (маю на увазі її духовну еліту). Як організм у трудних умовах мобілізує глибинні ресурси, так і нація в часи «вавилонського полону», в часи, коли вибили з рук меча, мусить знайти тоншу і гнучкішу зброю. Інакше — загине. «Коли народ втрачає незалежність — його вождями стають поети». Коли народ топче чужу незалежність — його вождями стають держиморди. Не дивно, що Шевченко бачив глибше, ніж Бунін. Бунін не придивлявся. Не мав потреби. Шевченко — мусів. З Шевченкових сліз потім вирости алмазні ножі, якими можна різати на клапті найстаріші, найзакореніліші імперії. Бунін цього не побачив. Він переконав себе, що в Україні (чи в Білорусії) «уже нет истории», що вона «давно и навсегда кончена». Так йому хотілося.

Бунін — не оригінал. Чи була у світі нація, про яку не казали б (в трудний для неї час), що її історія — «давно и навсегда кончена». Люди, які формували свою ерудицію на «Короткому курсі», сотворену сталінським генієм, ду-

мають, що теза про «слияние наций» — це останнє слово науки. Але це трохи не так. Дві тисячі років тому вже про-рокували, що не буде «ні елліна, ні іудея», що буде одна нація «в царстві божому». Пророцтво це регулярно повто-рювалось (як і звістка про «кінець світу») і від частого пов-торювання збаналізувалось дорешти. Цікавіший його ав-тор. Це єврей, що з Савла став Павлом — просто єврей, що не зумів реалізуватися як єврей, не міг знайти себе в своїй нації. Стати з Савла Павлом — мабуть, це найбіль-ша трагедія, яка тільки може випасти на долю людини. Істина конкретна — як і добро, правда, краса. Істина — національна. Тобто вона одна для всіх, але з мільйоном граней. І до кожної нації повернута однією, **неповторною** гранню. Місія нації — знайти свою грань, ту грань, яку ніхто, крім неї, не знайде, і цим збагатити людство.

І тільки той, хто виявився безсилим побачити свою, національну грань — той починає виголошувати «общече-ловеческие» істини. Часом це були непересічні люди — як Апостол Павло. Тим більше, мабуть, вони відчували свою трагедію.

Білоруські цінності... білоруська точка зору... націо-нально мислити... національна істина... Знаю: все для Вас жахлива ересь. Це для Вас — ревізіонізм (не знаю тільки: «мелкобуржуазний» чи «крупнобуржуазний»), відступ від марксизму. Так от: до Маркса Ви теж не знайдете ключів, не навчившись мислити національно.

Маркс один, це правда. Зате очей — багато. І конкрет-ний, живий Маркс — це Маркс, побачений очима росіяни-на, очима китайця, очима кубинця, очима серба й очима італійця. Не досить принести Маркса в Білорусію. Щоб він став живим для Вас, його треба ще побачити білоруськи-ми очима, «відкрити» по-білоруськи. Якщо Ви гадаєте, що Маркса можна просто позичити в Москві, взяти готовим, то Ви глибоко помиляєтесь. Коли Ви вважаєте себе марк-систом, то це, якщо хочете, Ваш обов'язок перед Марк-сом: «відкрити» його по-білоруськи. Марксизм (і взагалі всякий — ізм), принесений у Білорусію — це ще тільки

вощина, яку треба наповнити білоруським медом. Ви ще не знаєте дороги до білоруського меду. Ви навіть не знаєте про його існування. Вас вигодували шовіністичним варивом, привезеним з чужини, і Ви переконані, що це єдино можлива їжа для «современного человека».

Для Рабіндраната Тагора слово «націоналізм» було синонімом диявола. Кому-кому, а йому вже «націоналізму» не прищеш. І все ж він казав японцям, що вони мусять наповнити все, взяте з Заходу, японським змістом: «Протягом багатьох сторіч ви почували, мислили, працювали на свій власний лад. Ви по-своєму раділи, по-своєму поклонялися своїм богам. Вашу духовну своєрідність ви не можете здерти з себе, як стару одягу. Бо вона таїться у вашій крові, в мозку ваших кісток, у звивинах вашого головного мозку, і вона накладає свою печать на все, до чого б ви не доторкнулись, незалежно від вашого відома, незалежно від вашої волі. Колись ви знайшли вирішення всіх людських проблем, яке вас цілком задовольнило, у вас була своя власна філософія життя і своє власне мистецтво життя. Все це ви повинні застосувати тепер до сучасного стану речей, і з цього зродиться новий оригінальний витвір, цілком обумовлений духовним устроєм вашого народу, який він гордо подасть світові як свою долю участі у вселюдському будівництві» (Рабіндранат Тагор. **Націоналізм**).

Нація — то така матерія, яку легко знищують на папері і яку важче, ніж будь-що інше, знищити в житті. Хто не пророкував загибелі південим і західнім слов'янам, починаючи від Енгельса, який назвав їх «умираючими»? Взагалі поглинення чехів, словаків, хорватів, словенців німцями і мадярами вважалось питанням часу. Час показав, що вони не тільки не вмерли, але й відібрали у німців та мадярів території, втрачені тисячі років тому. Навіть люди, що були далеко не прихильниками злиття націй, вважали асиміляцію Шотландії та Велзу справою безсумнівною. Тепер ці нації переживають бурхливе відродження — не зважаючи на майже суцільну мовну асиміляцію. Виявилось,

що відібрати у шотландця рідну мову і нав'язати йому англійську — це ще не все. Він вимагатиме незалежності англійською мовою. Шотлянська національна партія після успіху на муніципальних виборах приймає рішення: проголосити, перемігши на наступних парламентських виборах, незалежність Шотландії...

Нація — це глибше, ніж мова. Який легкий хліб мали б асимілятори, коли б нація дійсно вичерпувалась отими чотирма сталінськими ознаками: мова, територія, економіка, культура.

Але нація — це не чотири ознаки, разом узяті. Нація — це **щось** значно глибше за мову, територію, економіку, культуру. **Щось** не заперечує чотирьох перерахованих ознак (при бажанні їх можна знайти десять) — **Щось** проявляється через них.

Євреї на чужині втратили все: мову, територію, спільність економічного життя, а велика частина їх — і культуру, релігію. Часто вони творять культуру народів, на землі яких осіли. Що ж не дало їм зникнути, розчинитися серед чужинців? У них залишилося **Щось**. Те, проти чого безсилі всі асимілятори. Воно дало силу нащадкам Мойсея перетривати два тисячоліття блукань під чужим небом, щоб потім вернутись на рідну землю і стати нацією.

Тут маєте чудову нагоду: пришити мені «сговор с израильским империализмом». Запевняю Вас: ізраїльського імперіялізму я не схвалюю. Ізраїльський імперіялізм я вважаю явищем глибоко **ненашим** та ідейно чужим. Але в Ізраїлі є не тільки імперіялізм — в Ізраїлі є ще й народ.

Народові ізраїльському я глибоко симпатизую. Навіть більше: я захоплений народом, який пробув на чужині 2 тисячі років — і все таки відродився. Знову, через 2 тисячі років, на землі Палестини з'явився Месія і приніс надію знесиленим, приніс віру зневіреним. Дав силу тим, хто знеміг, відстоюючи своє від асиміляції, і почав вагатися: а чи вистоїмо? Хто повірив єзуїтським нашіптуванням асиміляторів про те, що асиміляція — це «историческая неизбежность». Коли навіть євреї, втративши все, знайшли в собі

силу зібрати розвіяну по всій землі націю і відродити повноцінне національне життя — тож чи не сором ставити під сумнів майбутнє, скажімо, білорусів, що живуть на власній землі, мають свою мову (хоч і відгиснуту на хутір), культуру (хоч і вигнану на задвірки)?

Євреї — не виняток. Римляни колись асимілювали Іберію, Галлію, Дакію. Іберійська, гальська, дакійська мови зникли назавжди. Скрізь запанувала латинська мова. Але через кілька сторіч штучно склеєна імперія знову розклеїлась, і латиномовний масив знову розколовся на кілька мов. Правда, Іберії, Галлії, Дакії тепер нема. Тепер є Іспанія, Франція, Румунія. Але суть не в назві. Суть у тім, що **цілість** (незалежно від того, Галлією чи Францією вона зветься) витримала. Гальське **Щось** перетривало не тільки втрату мови, але й втрату національної самосвідомості, і знову реалізувалось в **окремій** мові (хоч вона й розвинулась з латинської, а не з гальської), фолкльорі, звичаях, психіці.

Так, нація — це дуже глибоке. Невичерпне. Нація — це головне. «Національність, батьківщина — головне в житті світу. Коли вмирає батьківщина — вмирає все» (Мішле). Бо є тільки один спосіб духовно жити: брати участь у конкретному національному житті. Ненаціональних духовних цінностей нема. Візьмімо всіх великих поетів — від Овідія до Льюїса. Знайдіть серед них хоч одного ненаціонального, «общечеловеческого»! Вихід за національні рамки означає духовну смерть.

«Великі» нації добре знають, що нація — це головне. Балаканину про «национальную ограниченность» вони продукують не для себе, а на експорт, для тих, кого треба приспати.

Приклад. Загарбання Росією Башкирії чи Калмикії російські історики вважають «прогресивним» — бо приєднання до «більш передової Росії» давало, буцімто, башкирам чи калмикам кращі можливості розвитку. (Не будемо сперечатися на цю тему. Скажемо тільки: калмицький народ так «розвинувся», що тепер його чисельність менша, ніж у

18 ст.) Отже, історія Калмикії чи Башкирії розглядається не з точки зору національної незалежності, а з точки зору «прогресу». — А історія Росії? Еге, тут зовсім не те...

Наполеон ніс росіянам звільнення від кріпацтва. Ніс прогрес. З точки зору «прогресу» був визволителем. Приєднання Росії до, без сумніву, більш передової Франції було справою без сумніву «прогресивною». Чому ж тоді **всі** російські історики вважають Наполеона загарбником? Чому вони впадають у «національную ограниченность», за яку так критикують інших? Бачите, впадають — і не бояться. Бо там, де йдеться про національні святощі — там мітичні «общечеловеческие» прогреси щезають як туман на сонці. Бо якраз сума конкретних національних святощів і є єдиним **реальним** вселюдським багатством. Нехай кожен стане «національно ограниченным» і збереже **своє** — тільки так збережуться загальнолюдські скарби.

Росіяни знають, що нація — це головне. Оцього треба в них учитись і нам, і вам: оцінювати все з точки зору українських (чи білоруських) інтересів так само, як вони оцінюють «общечеловеческую» реальність з точки зору російських інтересів. «Некоторые говорят, что Красная Армия победит, а я веру, что она не победит перед врагом Родины. Нет, она станет на защиту Родины!» (Дмитрий Мейснер. **Миражи и действительность**. Записки эмигранта. М., 1966, стор. 139.) Знаєте, хто це сказав? Денікін! Звичайно, він люто ненавидів Червону Армію. Але коли постала загроза німецького нападу — Червона Армія перестала для Денікіна бути червоною. Кольори зникли. Залишилась — Росія. Німці ще не були під Москвою, ще тільки збирались воювати — а як Денікін змінив своє ставлення до Червоної Армії! Бачите, яке сильне почуття національного самозбереження у «великої» нації, що кілька сторіч мала свою власну державу.

Росіяни мислять і почувають **національно**. А Ви вбили собі в голову, що це гріх. Вас переконали, що Білорусію треба принести в жертву якомусь сумнівному «прогресові», «общечеловеческим интересам». (При елементарному

аналізі виявилось, що це просто російські інтереси).

Росіяни боролись між собою. Але Росія була над цим. «Арестовали меня, привезли куда следует. Полковник какой-то, а потом генерал к нему присоединился, спрашивают меня: «Шиллинг? Заместитель Деникина, белой армией командовали?» — «Так точно», — отвечаю я. — «А что же, — спрашивает меня один из них, — вы чувствовали, когда увидели нас на улицах Праги?» — Я же им ответил: «Увидел генералов и офицеров с золотыми погонами, солдат, по форме одетых, перекрестился и подумал — стоит Россия!» (Мейснер, стор. 140). «Случай с Шиллингом не был исключением», — додає автор спогадів.

Російський солдат на Ельбі, російський солдат у центрі Європи — ось що було головне для шиллінгів. Категоріями саме такої географії вони мислили.

*Семь внутренних морей и семь великих рек
от Нила до Невы, от Эльбы до Китая,
от Волги по Ефрат, от Ганга до Дуная...
Вот царство русское... и не пройдет вовек,
как то предвидел Дух и Даниил предрек.*

«Русская география» — так, коли не помиляюсь, зветься цей вірш Тютчева.

Це російська географія 19-го сторіччя. У 20-му вона значно розширилась:

*По дорогам, рощам и оврагам
мы идем до города Чикаго.
Шагом, шагом, шагом, братцы, шагом,
по долинам, рощам и оврагам.
Всю Европу за два перекура
мы пройдем то весело, то хмуро.
Шагом, шагом, шагом, братцы, шагом,
по долинам, рощам и оврагам.*

*Океан нам тоже не препона,
потому что с Волги мы и с Дона.
Шагом, шагом, шагом, братцы, шагом.
Мы дойдем до города Чикаго.*

(Прокеф'єв)

Шіллінги мислять категоріями російської географії. Звичайно, їм хотілося б, щоб вона була білою, а не червоною. Але це не головне. Головне — «стоит Россия!» Пам'ятаєте з виступу Сафарова: «какую угодно власть, но обязательно власть русскую». Колись за українську Біблію переслідували так само, як за українську соціалістичну брошуру. Біблія чи Енгельс — то було не головне. Головне — українською мовою!

Россия, я — твоя кровинка.

Коль ты умрешь — и я умру! —
цим молоком вигодували росіяни своїх дітей.

Для Вас перефарбовані денікінці зварили мішанину з відходів, придумали для неї дуже гарну назву, але справжнє ім'я її — національна безхребетність. Хто може вирости від такого харчу? — рахіти, не годні стояти на власних ногах. Ви сп'яніли від того чуда і заспівали:

*Луга у нас одни,
и снега у нас одни,
и одна у нас, почти что,
говорка (речь):
белорусская, русская...*

Росіянам теж казали деякі, навіть «социально близкие»: у вас стільки «життєвого простору», давайте нам трохи. Всі люди — брати. Хай все буде у нас спільне — і «луга», і «снега». Але росіяни відповіли: «Наше — це наше. Дружба — річ хороша, але наші луги — це наші луги. І нічії більше». Вчіться у росіян!

Ні, не вийде у Вас «дружба с великим русским народом». Росіянин стоїть на повний зріст, а Ви, насъорбавшись каламутної браги, завареної Катковим і Денікіном, повзаєте у нього в ногах і запевняєте, що Білорусія — це «почти что» Росія. Спочатку треба дійти до того, про що мріяв Янка Купала: стати людьми. До того ще далеко. Білорус валяється, п'яний, у багні національної байдужості. І сниться йому, що він ухопився вже однією рукою за райську браму. (Колись він прокинеться і побачить, що це — двері до свинарника). Це не сон здорового організму — це

хворобливе марення вчаділого, загіпнотизованого. Не сам заснув — довго присипляли, сотні років. «Присплять, лукаві»... Приспаному свинюшник видається райським палацом...

Національне пробудження починається тоді, коли людина відчує сором. Янка Купала будив національний сором білоруса. Ви поспішаєте його знову заколисати, вмикаєте гучномовці на повну потужність, гримаете в барабани і кричите: «Все чудово! Чудово, чудово, чудово! Найкраще! Ще краще! В 2,5 рази краще, ніж колись!» Оглушений цим ревищем, збитий з пантелику, збайдужілий до всього, що не можна покласти в рот, білорус знову засинає. Дехто настирливо доводить, що це дрімання в сірій багнюці — єдино нормальний стан. Що національна байдужість — зовсім не вада, а навпаки — заслуга. Що це — симптом «отмирания национальных различий», «историческая закономерность». Гарантується вічний прогрес з індустріялізованим раєм на кінці, при чому забезпечується він автоматично: збільшенням кілограмів фуражу на душу населення. У цьому залитому рожевою барвою прогресі місця для націй не передбачається.

Найбільший успіх асиміляторів — це коли їм вдається переконати людей, що ця схема неминуча, що це — «историческая неизбежность». Коли вдається вбити в голови приспанам, що їх нація не має майбутнього, що їх нація приречена і що взагалі всі нації приречені на «слияние». Тоді люди потрапляють у стан духовного паралічу і стають сировиною для асиміляції.

Але гіпноза не діє вічно. Для гіпнози (як і кожного шарлятанського засобу) — короткочасна. В душі білоруса могутніми тисячолітніми шарами скристалізувалася **білоруськість**. Знищити її неможливо — як неможливо загасити вулкан сміттям. Можна присипати — але в час могутнього виверження, коли здригаються гори, воно щезне мomentально. Навіть не згорить — випарується.

*Задуднять — і пустині пісок
на болото замість,*

*Авірона камінням поб'ють,
а Датана повісять.*

Час від часу приходять духовне самоочищення нації. Бо ніколи філософія жуйної корови не замінить Духа. Бо Авірон і Датан — це каліфи на час. У глибині душі людини завжди знає, що турботи про фураж на душу населення — це не головне. І хоч, відучена мислити національно, не знає, **що ж** головне, але завжди має відчуття, що її **обікрали**. І цей неспокій врешті-решт проїдає брудну шкаралупу байдужості. І тоді приходять прозріння.

Яким нудним став би світ, коли б Ваші рожеві схеми дійсно були «історическими неизбежностями»! Що лишається людині, коли прогрес **мусить** бути, попереду — гарантований рай, і все це — наперед відоме? І чи була б тоді людина людиною, автономною сутністю, що єдина в світі має здатність **вибору**? Людина — це антипод автоматичній запрограмованості. Світ — не свиноферма, історія — не раціоналізована відгодівля свиней. Ніколи турботи про фураж не замінять духовного життя. Нема ніяких гарантованих прогресів. З кожного такого «прогресу» може вискочити Гітлер. І саме завдяки цьому можлива Людина — завдяки постійній озброєності проти постійноущого зла, завдяки незапрограмованості історії, завдяки потребі вибирати, завдяки можливості змінювати світ згідно зі своєю метою.

Нешастя потрібне людині так само, як і щастя, казав Достоєвський. Живе життя — це букет із Добра і Зла, гіркий і радісний водночас, як приморожені грона української калини. Тільки в полі напруги між двома полюсами, між Добром і Злом, може виникнути температура необхідна для породження Духовного. Життя без зла — неповне життя.

Вас переконали, що добро Вашій нації забезпечене автоматично. І цим Вас обеззброїли, вкрали інстинкт національного самозбереження, вийняли з Вас неспокій, без якого людина впадає у духовну сплячку. По-шевченківському — приспали. А життя — це боротьба. Як тільки нація роз-

слабить м'язи — її моментально відтиснуть у куток сильніші сусіди. Нею просто закусять. Зроблять це без злого наміру, навіть не помітивши. І будуть щиро дивуватись, коли Ви їх назвете шовіністами. Інакше не дозволять закону простої фізичної рівноваги. Незаповненого вакууму бути не може. Густіше негайно переміщується в бік рідшого і рухається доти, доки не натрапить на опір.

Ні, я не кажу, що світ — це джунглі, війна всіх проти всіх. Я — за дружбу на́родів. Але дружба можлива тільки між рівносильними. Це утопія: посадити за один стіл вовка і ягня. Ягня може бути тільки на столі. На сковороді. У давні часи мужня лицарська дружба починалася з двобою. Право на дружбу треба було довести. Слабший не ставав другом. Слабший ставав здобиччу. Бунін саме так дивився на Україну — як на здобич. І наївно було б мати до нього претенсії. Претенсії ми, українці, мусимо мати до себе. Ми не довели Буніну своєї сили.

Прокиньтесь. Протріть очі. Викиньте на смітник Ваші «прогресивні» схеми, розмальовані рожевою фарбою. І тоді Ви побачите живу дійсність. Тоді Ви побачите найвеличніше в світі явище, прекрасне і грізне у своїй величі — марш націй через історію. Його потужні ритми перекривають усе. Від його тяжкої ходи здригаються гори і падають єрихонські мури, зложені з брехні.

*Через гори полинуть, мов птах,
Йордан в бризки розкроплять,
Єрихонській мури, мов лід,
звуком трубним розтоплять.*

Це не переступання циркулем по схемах «прогресу». Спалить Ваші **ватмани**. Це — марш через тріумфи і катастрофи, через хащі і райські сади, через біль і радість.

*І підуть вони в безвість віків,
повні туги і жаху,*

*простувать в ході духові шлях
і вмирати на шляху.*

І вмирати — також. Нема повноцінного життя без смерти. Нема справжніх цінностей без можливості їх утрати.

Нація — це скеля, яку Атлант мусить вічно тримати на плечах. Це і є Мета: нести на своїх плечах щось велике, єдине, неповторне, святе. Чути відповідальність за те, щоб воно не впало. Це може бути тільки нація — священний посуд, у який віками складали найдорожче. Можна скинути цей тягар з плечей, полегшити собі біографію — але тоді життя стане порожнім, втратить сенс.

*Страшно вмирати, іти в небуття,
страшно у вічі заглянути смерті,
а найстрашніше, мабуть, тоді,
як нема за що вмерти.*

Нема ніякої історичної «неизбежности», яка б прирікала націю на зникнення. Але й нема ніяких прогресів, які б автоматично гарантували нації право на існування. Нація може жити тільки тоді, коли є люди, готові за неї вмерти; коли є білоруси, перед якими не виникає питання «А за чем Беларусия?»; коли сини її вірять, що їх нація — Богообрана, вважають свій народ найвищим витвором історії.

Я знаю, що всі народи рівні. Це говорить мій розум. І разом з тим я знаю, що мій народ — особливий, найкращий. Мій народ — окраса землі. Мій народ — стріла з Божого лука. Це промовляє моє серце.

Нерозумно зводити голос розуму і голос серця до одного знаменника. Голос розуму — необхідний. Але людина, в якій розум вигриз серце — це шкаралупа без ядра. **Розумова** вищість далеко не завжди свідчить про **духовну** вищість. У Мансі було дерев'яне божество — Мати Нації. Кілька сторіч ховали мисливці Новгороду й оленярі свою святиню від завойовників-росіян у глухих нетрях, у верхів'ях гірських річок. Нарешті їхній нащадок, студент — Мансі, віддав Матір Нації до музею. Хто з них духовніший: неписьменний мисливець — чи студент університету? Хто з них дикун — і хто культурна людина?

Тільки віра в необхідність, богообраність, у незамінність своєї нації дає людині справжнє наповнення, дає Мету. Коли ж ця віра замінюється «общедемократическими» балачками про «вред национальной ограничености», — тоді людина стає просто споживачем картоплі на душу населення, хоч і з великою ерудицією.

У приспаних націй іде невпинна боротьба між Мойсеєм і Датаном, між Авелем і Каїном, між Янкою Купалою і Євдокією Лось. Перші — будять, другі — присипляють. Перші говорять братам про ганьбу — другі заглушують цей голос барабанами пустослів'я. Перші ведуть — другі балястом давлять на плечі і втискають у багно, лягають на шлях колодою, через яку треба переступити.

Білорус може дружити з росіянином.

Може — але тільки ставши на повний зріст.

Може — але тільки виховавши в собі повноцінну національну свідомість.

Може — але тільки переступивши через Вас!